

358.43(=1:73)(497.11)"1944"

355.48(497.11)"1944"

358.43:929 Фелман Р.

**Др Милош
ТИМОТИЈЕВИЋ**
музејски саветник
Народни музеј Чачак
slapovi@gmail.com

ЈУГОСЛОВЕНСКА ВОЈСКА У ОТАЏБИНИ И АМЕРИЧКИ АВИЈАТИЧАРИ : ПРИМЕР СПАСАВАЊА И ЕВАКУАЦИЈА ПОСАДЕ АВИОНА Б-24 ЛИБЕРАТОР КОЈИ ЈЕ ПАО У СЕЛО РАКОВА ПОРЕД ЧАЧКА

АПСТРАКТ: Велика акција спасавања и евакуације америчких авијатичара у мисији „Халијард“ („Halyard“) са импровизованих аеродрома у Прањанима, Коцељеви и Бољанићима изведена је захваљујући њиховој веома високој ваздухопловности Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО) и српских сељака. Посада једног обореног авиона сјуслила се њагодобранима у околину Чачка. Међу америчким авијатичарима био је и Ричард Фелман (1921-1999), човек који је њосле Другој свејској рајши у Сједињеним Америчким Државама имао истакнућу улогу у чувању сећања на савезнички војво са ЈВуО.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југословенска војска у Отаџбини (ЈВуО), 15. ваздухопловна армија, амерички авијатичари, чачански крај, мисија „Халијард“, аеродром у Прањанима, Ричард Фелдман

Евакуација савезничких авијатичара током мисије „Халијард“ 1944. године била је заправо саставни део акција бомбардовања многих циљева у Европи и на Балкану. Брига за спасавање посада заснивала се на потреби чувања драгоцених људских ресурса, скупо обучених авијатичара, како би се без застоја и повећаних трошкова планиране акције наставиле. Цена обуке једне америчке бомбардерске посаде процењивана је на 250.000 тадашњих долара.¹

Читава стратегија масовних авионских напада настала је услед развоја ваздушне силе у четвртој деценији XX века, што је произвело нове облике борбе и створило убеђење да се модерним оружјем може постићи оно што није било могуће конвенционалним наоружањем. На крају се испоставило да масовна бомбардовања градова нису пољуљала морал

становништва нити су озбиљније угрозили немачку ратну индустрију, али јесу скратила рат. Међутим, то је постало видљиво тек у завршним фазама сукоба, када је немачка војска сломљена на Источном фронту под ударима Црвене армије.²

Савезничко стратешко бомбардовање циљева на Балкану

Савезници су током Другог светског рата употребили укупно 2.085.479 тона авионских бомби за гађање циљева у Европи. Највише су бацили на Немачку (1.250.804 тоне - 60%), потом Француску (426.162 - 20,4%) и Италију, без Сардиније и Сицилије, (147.131 - 7%). Од земаља у окружењу на Аустрију је бачено 74.533 (3,7%), Мађарску 25.072 (1,2%), Бугарску 3.371 (0,16%), Албанију 387 (0,02%),

[1] Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија (1941-1945)* (Београд : Слио; Бања Лука : Глас српски, 1998), 220.

[2] Piter Kalvokorezi, GajVint, *Totalni rat* (Beograd : Rad, 1987), 393-408.

Грчку 5.233 (0,25%), Румунију 28.414 (1,4%), а на простор целе Југославије 25.700 (1,23%) тона бомби. Америчке ваздухопловне снаге укључују се у стратешко бомбардовање циљева у Европи половином 1942. године када у Британију долази 8. ваздухопловна армија. Подручје Медитерана и Балкана највише је бомбардовала 15. ваздухопловна армија најпре из база у Либији, потом Тунису, а од јесени 1943. из јужне Италије. Главни циљеви били су немачко ваздухопловство, фабрике кугличних лежајева и синтетичких горива у Немачкој, затим циљеви у јужној Француској и северној Италији, потом железнички транспорт и рафинерије нафте у Румунији и друге мете на Балкану.³

У јесен 1943. године америчка 15. ваздухопловна армија имала је 233 бомбардера и 202 ловца организованих у три „борбена пука“ која су садржала шест група тешких бомбардера, пет група средњих бомбардера и четири групе ловаца. Када су у питању бомбардери највише су коришћене летелице Б-17 „Летеће тврђаве“ (B-17 Flying Fortresses) и Б-24 „Ослободилац“ (B-24 Liberators). Употребљавани су и лакши бомбардери Б-25 и Б-26, као и ловци П-38 и П-47.⁴

База за деловање 15. ваздухопловне армије била је у граду Фођа у јужној Италији и аеродроми у његовој околини. Како је време пролазило број авиона је повећаван. Почетком маја 1944. ова јединица имала је 7 ловачких група са преко пет стотина ловачких авиона и 22 тешке бомбардерске групе, са преко 1.500 бомбардера Б-17 и Б-24.⁵ Поред америчке авијације и Британци су у јужној Италији имали своје ваздухопловство са неколико бомбардерских група. Савезничка

команда је увек јасно одређивала циљеве бомбардовања, али се због непредвиђених околности дешавало да примарну мету није могуће напасти, тако да су посаде летелица самостално бомбардовале циљеве које су одабирали у повратку ка бази.⁶

Проблем масовног бомбардовања комуникација и насељених места састојао се у томе што је број цивилних жртава био велики, а штета нанета окупационим снагама ограничена. При томе је нарочито лош утисак остављало бомбардовање градова у Србији која је била под суровом окупацијом и несумљиво наклоњена Савезницима.⁷ Моралне дилеме у вези са бомбардовањем места у којима ће погинути и невини цивили, како они из окупираних, тако и из непријатељских земаља, постојале су и током самог рата. Међутим, стратешки интереси увек су били приоритетни у односу на невинне људске жртве.⁸

Према до сада познатим подацима на простору данашње Републике Србије (са Косметом) било је најмање 4.206 жртава током бомбардовања 18 насељених места. Ова статистика није потпуна, јер су многи градови бомбардовани више пута, а у појединим нападима на насељена места није било жртава. Процењује се да је у свим овим бомбардовањима погинуло преко 5.000 људи.⁹

Међутим, нису само бомбардовани градови у Србији, већ и насеља на простору целе

[3] Richard G. Davis, *Bombing the European Axis Powers A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939-1945* (Alabama: Air University Press, 2006), 160, 244, 579-580.

[4] Kevin A. Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis Combat Missions over Europe during World War II* (Lanham; Toronto; Plymouth: The Scarecrow Press, Inc., 2013), 1-7.

[5] <http://15thaf.org/index.htm>; <http://www.2ndbombgroup.org/15thAirForce.htm>; https://www.armyaircorpsmuseum.org/wwii_15th_Air_Force.cfm (приступљено 20. 6. 2019).

[6] Зоран Вељановић, *Бомбардовање Субојице 1944. : прилози за историју бомбардовања и разарања Србије у Другом светском рату: архивска грађа и извори* (Нови Сад: Мало историјско друштво; Суботица: Клуб љубитеља лепих уметности Aliass, 2010), 31-48.

[7] Силвија Крејаковић, Александар Бережнов, „Савезничко бомбардовање 1944: Краљево, гомила рушевина – масовна гробница“, *Наша прошлост* 15 (Краљево, 2014), 137-171.

[8] Majkl Volzer, *Pravedni i nepravедni ratovi: moralni argument sa istorijskim primerima* (Beograd: Službeni glasnik, 2010), 204-207.

[9] Милош Бојанић, „Број пострадалих цивила у савезничком бомбардовању Србије 1943-44. године: доступни подаци, процене и анализа“, *Јужорски запис: шемајски зборник* (Крушевац, 2018), 139-150.

Југославије.¹⁰ На подручју данашње Хрватске било је 5.246 жртава, а у Босни и Херцеговини 2.603 погинуле особе - укупно 7.852. На територији НДХ (која обухвата навећи део данашње Хрватске и целу Босну и Херцеговину) регистровано је 640 напада на насеља током 1943, 1944. и 1945. године. Ова статистика обухвата и Срем са Земуном у коме је забележено 379 погинулих.¹¹

Бомбардовање насеља у Србији и Југославији захтевала је НОВЈ, али и ЈВУО док је имала контакте са савезничком командом, при чему је свима било јасно да су цивилне жртве неизбежне, као што је то било у целој Европи у једном веома суровом рату. Стратешке циљеве за бомбардовање бирали су западни савезници, док су тактичке мете на ужем подручју Југославије и Србије 1944. године одређивали и партизани.¹²

Међутим, Србија и Југославија нису биле главне мете савезничких напада. Најважнији циљ савезничких бомбардовања у југоисточној Европи свакако је био румунски град Плоешти у коме су биле велике рафинерије нафте. Немачка привреда и војска биле су веома зависне од увоза нафте и њених деривата из Румуније, која је 1939. извезла у Немачку 1,7 милиона тона различитих производа своје нафтне индустрије. Тај извоз се 1941. повећао на 2,9 милиона тона, да би следеће године опао на 2,2 милиона. Током 1943. испоручено је 2,4 милиона, а 1944. нешто више од једног милиона тона нафте. То је и био разлог да се многи напади савезничких авиона усмере на Румунију. Систематско бомбардовање у периоду од

5. априла до 19. августа 1944. године (пред румунску промену ратујуће стране) условило је губитак од 1.139.000 тона сирове нафте и 640.000 тона изгубљених услед реконструкције оштећених постројења (укупно 1.779.000 тона), што је имао велики значај на смањење моћи немачке војске и индустрије, а тиме посредно и на скраћење рата.¹³

Према досадашњим сазнањима 15. ваздухопловна армија употребила је током Другог светског рата 10.881 летелица за задатке у Румунији (8.755 у Југославији), на коју је бацила укупно 26.546 тона бомби (20.571 на Југославију). Американци су само током јула 1944. у нападима на Румунију имали 2.785 летова, бацивши притом 7.244 тона бомби. Две трећине напада током јула 1944. било је усмерено на Плоешти (1.783 налета и 4.667 тона бачених бомби). Иначе, током целог рата 15. ваздухопловна армија имала је 128.496 напада, 303.334 тона бачених бомби и 2.186 изгубљених авиона.¹⁴

Евакуација савезничких авијатичара и ЈВУО

Услед учесталих прелета савезничких авиона преко Србије повећавао се број летелица које су Немци оборили. Највећи број авијатичара на овом простору спасили су и евакуисали припадници ЈВУО генерала Михаиловића.¹⁵ Прва група авијатичара коју су прихватиле снаге ЈВУО биле су посаде два авиона Б-17 које су пале у Србију 24. јануара 1944. године после бомбардовања Софије. Током априла 1944. године ЈВУО је прихватила још 32 авијатичара чији су авиони оборени после мисија изнад Плоештија.¹⁶

[10] Đorđe Stanković, „Savezničko bombardovanje Nezavisne Države Hrvatske (1943-1945) : (istorijski stereotip i istvarnost”, *Tokovi istorije 1/4* (2001), 77-86.

[11] Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u drugom svjetskom ratu : saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku : 1943-1945.* (Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2008), 324.

[12] Milan Terzić, „Jugoslovenska kraljevska vlada, general Dragoljub Mihailović i savezničko bombardovanje ciljeva u Jugoslaviji 1942-1944. godine”, *Tokovi istorije 1/2* (2005), 81-111; Ђорђе Станковић, „Ревизионисти и савезничко бомбардовање Београда 1944. године”, *Војноисторијски гласник 1/2* (2006), 131-146.

[13] Милан Ристовић, „Између 'жртве у крви' и најважнијег 'савезничког доприноса' : Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)”, *Токови историје 1* (2017), 11-46.

[14] Richard G. Davis, *н. г.*, 383, 568.

[15] Звонко Вучковић, *Сећања из раја* (Крагујевац : Погледи, 2001), 106-110, 132.

[16] Милош Бојанић, „Евакуација савезничких авијатичара од стране ЈВУО. Мисија „Халијард” по америчким и немачким изворима”, *Браничевски гласник 10* (Пожаревац, 2016), 195, 210-212.

Евакуација авијатичара коју су извеле снаге ЈВуО свакако припада већим операцијама овог типа. Америчко ваздухопловство је на простору Медитерана имало укупно 6.267 спасених авијатичара, што је око 22% укупних губитака. Највише је евакуисано из Југославије, укупно 2.362 авијатичара (партизани око 2.000), док је 736 авијатичара евакуисано из северне Италије. Из Румуније је евакуисано 1.309, Бугарске 305, Швајцарске 346, а са територија Источне Европе под контролом Совјета још 897 америчких авијатичара. Међутим, за разлику од простора Југославије, у другим земљама то углавном нису биле евакуације иза непријатељских линија.¹⁷

Када је у питању подручје Медитерана, акција ЈВуО је трећа по броју евакуација, иза партизана из Југославије и Италије. Оно што је њена посебност јесте евакуација организована из Прањана 9/10. августа 1944. године, када је са импровизованог аеродрома током само једног дана у јужну Италију послато 225 америчких авијатичара и 37 других лица. Била је то највећа појединачна евакуација авијатичара иза непријатељских линија изведена током Другог светског рата.¹⁸

Према званичним америчким извештајима из Прањана су током операције „Халијард“ организоване четири евакуације. Током 9/10. августа 1944. године евакуисано је 225 америчких, 6 британских и 31 припадник других савезничких нација; 26/27. августа укупно 15 америчких авијатичара; 27/28. августа 43 америчка, 2 британска и 16 других војника из осталих савезничких нација; 5/6. септембра 17 америчких авијатичара и 6 војника из других нација. Из Коцељеве је 17. септембра 1944. године евакуисано 20 америчких авијатичара и 2 војника других нација. Из Бољанића су 1. новембра 1944.

[17] *History of the MAAF1. September 1944 – 1. May 1945* ([S.l.] : Headquarters Mediterranean Allied Air Forces, 1945), 336, 341.

[18] Милош Бојанић, „Евакуација савезничких авијатичара од стране ЈВуО. Мисија „Халијард“ по америчким и немачким изворима“, 195, 210-212.

године евакуисана 3 америчка авијатичара, а 27. децембра 1944. године 20 америчких авијатичара и 11 војника других нација. Према овој статистици са аеродрома у Прањанима, Коцељеви и Бољанићима, које је контролисала ЈВуО, евакуисана су 343 америчка авијатичара, 8 британских и 66 војника других нација (укупно 417 особа).¹⁹

То је број који се помиње и у америчкој историографији посвећеној овој теми (343 америчких авијатичара, 8 британских, 17 руских, 9 француских, као и 24 италијанска војника, 11 Југословена, 2 Пољака и 3 држављанина САД).²⁰ Сећање америчког капетана Џорџа Мусилина, који је током августа 1944. године руководио евакуацијама авијатичара са аеродрома у Прањанима, говори да су оне са ове локације изведене 10, 12, 15. и 18. августа 1944. године и да је у целој операцији од августа до децембра 1944. у јужну Италију пребачено око 435 савезничких авијатичара.²¹ Мусулинова сећања незнатно се разликују од званичних писаних извештаја, али нису поткрепљена документима тако да нема података да ли се „вишак“ евакуисаних односи на особе које су припадале америчким мисијама, а не авијатичарима. Најновији детаљни прегледи евакуисаних америчких авијатичара незнатно се разликују од званичних писаних извештаја.²² Када су у питању све евакуације које је организовала ЈВуО, наведеној статистици требало би додати и одлазак чланова британске војне мисије и америчких авијатичара из Прањана крајем маја 1944, као и евакуације које нису обављене преко аеродрома.

[19] Thomas T. Matteson, *An analysis of the circumstances surrounding the rescue and evacuation of allied aircrewmembers from Yugoslavia, 1941-1945. research report* (Maxwell Air Force Base : Alabama, USA, 1977), 31.

[20] Kirk Ford, *OSS and the Yugoslav Resistance 1943-1945*. (College Station : Texas A & M University Press, 1992), 133-134.

[21] *Рогољуб или издајник : случај ђенерала Михаиловића : записници и извештај Истражне комисије Комитета за праведно суђење Дражи Михаиловићу* (Станфорд : Хуверов институт, [1978]) [у даљем тексту само: *Рогољуб или издајник...*], 277.

[22] [Miloš Bojanić], *Halyard Mission : Roster of Evacuated Airmen*, у: <https://www.halyardmission.org/history> (приступљено 8. 1. 2020).

Међутим, сам број евакуисаних авијатичара није најважнији показатељ мисије коју су организовале снаге ЈВуО. Партизани су у исто време евакуисали несумњиво више авијатичара, али су те акције биле део многобројних контаката између савезника и НОВЈ, којима је из база у Италији свакодневно дотурана огромна помоћ. Америчка мисија за евакуацију авијатичара која је била код ЈВуО генерала Михаиловића морала је да обавља исти посао упркос резервисаном држању Британаца и без могућности да својим домаћинима (војсци генерала Михаиловића и српским сељацима) понуди било какву накнаду за њихов труд. Снаге ЈВуО нису добиле ни материјалну, ни медицинску, ни политичку, нити било какву другу помоћ. Успех америчке мисије која је деловала у дубини окупираног подручја и у условима отвореног грађанског рата говори пре свега о безрезервној подршци коју су јој пружиле јединице ЈВуО.²³

Пад авиона Б-24 Либератор у село Ракова код Чачка

Међу америчким авијатичарима који су евакуисани 9/10. августа 1944. године из Прањана била је и посада чији се авион срушио у село Ракову. Већ 10. јула 1944. године Штаб Првог јуришног корпуса капетана Предрага Раковића поднео је извештај о авиону који је пао 9. јула у близини Чачка. Штаб је известио да се у Ракови срушио један амерички четворомоторни авион (XV ваздухопловна армија, 415. ескадрила, 98. бомбардерска група). Из авиона је пре пада искочило 10 авијатичара (један у оближње Враниће, два у Милићевце, два у Горњу Тречу, два у Остру, један у Вујетинце и два на простор Среза гужанског).²⁴ Један од падобранаца, Ричард Фелман, спустио се у Бресницу. Према његовом сећању спасен је испред немачке патроле и том приликом је било и пуцњава.²⁵

[23] Војислав Г. Павловић, *н. г.*, 223-224.

[24] МИАЧ, АВИИ-преписи, ЧА, К-1, Ф-IV, рег. бр. 349.

[25] *Родољуб или издajник...*, 352.

Ветар је једног од падобранаца који је падао ка Гружи однео све до планине Јешевац, где су га прихватиле снаге ЈВуО.²⁶

Евакуацију савезничких авијатичара увек је била ризична војна операција због присуства окупатора. Међутим, у лето 1944. године Немцима и Бугарима највећи непријатељ били су партизани, што их није спречавало да шаљу патроле које су гониле снаге ЈВуО и авијатичаре. Ипак, великих борби није било.

Постоје сећања која говоре да је током евакуације Американаца неколико четника погинуло у борбама у околини Чачка (Драгачево) приликом сукоба снага ЈВуО са Немцима и Бугарима. Чак се говори да су мртви борци сахрањени у Дљину.²⁷ Међутим, у пописима погинулих нема војника ЈВуО који су страдали од окупатора у време када су евакуисани савезнички авијатичари на овом простору.²⁸ Краткотрајне борбе са окупатором због спасавања савезничких авијатичара јесу постојале и то бележе многи савременици догађа. Међутим, они уопште не помињу погинуле.²⁹

Новинска агенција „Демократска Југославија” из Њујорка, која је под руководством амбасадора Константина Фотића подржавала Михаиловића у време када је убрзан процес његовог одбацивања, редовно је давала извештаје о спасеним америчким авијатичарима. У таквим вестима говорило се и о погибији четника који су штитили Американце.³⁰ Податке о авијатичарима слао је др Ђуро Ђуровић, који је у ЈВуО био заду-

[26] Слободан Ђировић, *Гружа у чејшницима : 1944-1952*. Књ. 2, *На шрају злочина* (Крагујевац : Нови Погледи, 2002), 100-102.

[27] Звонко Вучковић, *н. г.*, 393.

[28] Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Запамњена прошлост : историја равнојораца чачанског краја*. Књ. 3, *Аионија и слом : рајне 1944. и 1945. Године* (Чачак : Међуопштински историјски архив ; Краљево : Народни музеј, 2004), 402-405.

[29] Адам Прибићевић, *Мој живиш*, [Б. м. : б. и., 1981], 146; Славко Маслар, *Зайиси из грађанског раја 1941-1951* (Београд : Српска реч, 2002), 222-224.

[30] Милослав Самарџић, *Сјашавање савезничких иилошја. Мисија „Халијард” - највећа акција сјашавања оборених иилошја у Друјом свејском рају* (Краљево : Алиса Пресс, 2009), 24.

жен за пропаганду према англосаксонским земљама. Информације у Америку, које је примао Константин Фотић, прослеђиване су радио-станицом која се налазила на планини Каблар.³¹

Због савезничке политике напуштања ЈВуО 1944. године свима који су подржавали генерала Михаиловића било је веома важно да истакну како се четници жртвују за спасавање авијатичара. У питању је ратна пропаганда која се темељила на реалним догађајима, при чему се у истицању жртвовања ЈВуО претеривало, што је и разумљиво за околности грађанског рата и напора да се поврати поверење савезника који су из својих стратешких разлога сву помоћ и подршку упућивали партизанима. То никако не значи да погинулих војника ЈВуО није било, јер су такви случајеви регистровани у јужној Србији.³² Међутим, окупатор током лета 1944. свакако није покретао велике офанзивне акције против ЈВуО, није напао аеродром у Прањанима, нити су четници имали жртава у мањим сукобима са Немцима у западној Србији.

Истовремено, током лета 1944. на простору Србије дејствовала је савезничка авијација. Савременицима ових догађаја из чачанског краја акције савезничке авијације биле су важна импресија, посебно од јуна 1944. године. Прелетање савезничких бомбардера регистровани су 2. и 6. јуна (када је један авион пао у Лучане иза планине Овчар), потом 11. и 24. јуна када су бомбардовани циљева око Краљева, а затим само прелетање 28. јуна 1944. године. Нови прелети савезничких авиона забележени су 3, 4, 8. и 9. јула, потом 15, 22, 30. и 31. јула, затим 18. и 30. августа, као и 1. и 2. септембра 1944. када је бомбардована железничка станица у Чачку. Нови

прелет савезничких авиона забележен је 19. и 20. септембра. Ниски прелет савезничке ловачке авијације забележен је 25. јула од Чачка у правцу села Прањана, да би 26. јула четири савезничка ловца неколико минута митраљирала воз на железничкој станици у Пријевору, а потом напала транспорт Немаца и Бугара код Јеминске стене према Пожеги. Савезничка ловачка авијација прелетала је чачански крај и 28. јула, да би 9. августа 1944. године митраљирала возове у околини Чачка, а у засеоку Цагање (пруга од Пријевора према Овчар Бањи) оштетила воз код Маслаћких кућа. Велика активност савезничких авиона регистрована је и 10. августа 1944, како само прелетање према истоку, тако и кружење изнад Прањана, као и њихово слетање на сеоски аеродром 19. августа. Дејство савезничке ловачке авијације забележено је и 12. августа 1944. по камионима и другим циљевима око Јелендола у Овчарско-кабларској клисури.³³ Каснији хроничари ових догађаја погрешно су дејства савезничких ловаца од 9. августа у Пријевору преместили у 9. јул 1944. године.³⁴

Чачак и околина нису били погођени тежим савезничким бомбардовањима, за разлику од Краљева које је нападнуто 22. и 26. јула 1944, као и почетком августа исте године, да би 11. августа 1944. био разаран и сам град, што је поновљено и почетком септембра исте године.³⁵

Снаге ЈВуО које су биле у околини Чачка 9. јула 1944. године брзо су прихватиле 10 падобранаца из авиона Б-24 и спасиле све Американце. Према усменом предању прву групу прихватио је Саво Шибалић из Пријевора, који се тога дана као војник ЈВуО нашао код куће Пауна Танасковића у Вранићима. Брзо су побегли уз реку Чемерницу, како их не би сустигле немачке патроле из Чачка.

[31] Slobodan G. Markovich „Dr. Djura Djurović. A lifelong opponent of Yugoslav communist totalitarianism”, *Balkanica* 43 (2012), 273-323.

[32] Александар Динчић, „Англоамериканци у лесковачком и врањском округу и спасавање ваздухопловаца (1941-1944)”, *Лесковачки зборник LVII* (Лесковац, 2017), 238-258.

[33] МИАЧ, Фонд ратних дневника из НОБ-а, Ратни дневник Секуле Кујунџића из Пријевора, 41-54.

[34] МИАЧ, Милован и Миленка Јешић, *Хроника Пријевора и Видове* (рукопис), 127.

[35] Силвија Крејаковић, Александар Бережнов, *н. г.*, 137-171.

Један део пута прешли су коритом реке, скривајући се испод ћуприја преко којих су прелазиле потере. На крају су преко Лужаниновог забрана дошли до Пријевора.³⁶

Околности пада авијатичара у Враниће (локација Пазлачко поље) запамтили су и други савременици. Сећања говоре да је амерички бомбардер оборио немачки ловачки авион, што је било тачно, али то није била „Штука“ са аеродрома у Краљеву, нити се то десило на Васкрс 1943. године. Авијатичарима су прво притрчали дечаци из околних домаћинстава, да би их после тога прихватили у Смиљанића кућама, где су убрзо стигли и Немци. Иначе, у каснијем периоду авијатичари су боравили у кући Живана Божовића у Вранићима. Сећања су временом постајала све сложенија, па се препричавало како су авијатичари у Вранићима боравили од Васкрса 1943. до августа 1944. одлазили на забаве, дружили се са мештанима, нарочито омладином. На крају су их одвели у Прањане где су евакуисани са чак 700 других савезничких авијатичара.³⁷

Сећања пропартизански расположених сељака из Ракове била су такође маштовита. Према њиховим казивањима пало је 13 авијатичара, међу њима један Кинез или Јапанац, и неколико Далматинаца, па су могли да причају са мештанима. Они су изјавили како ће у Југославији победити Тито, а када их је домаћин довео само три километра до Прањана (локација „Равњача“), они су му на расстанку рекли да се чува „црнотројкаша“.³⁸ Припадници ЈВУО у емиграцији такође су запамтили пад авиона у Ракову, спасавање девет авијатичара, али су погрешно наводили како су двојица погинула.³⁹

[36] Изјава Обрада Шибалића из Пријевора, дата аутору текста 5. децембра 2019. године у НМЧ.

[37] Михаило Кале Миловановић, Петар С. Брковић, *Село Вранићи код Чачка*, Чачак, 2006, 163-165.

[38] МИАЧ, Мемоарска грађа за Срез љубићки (1938-1945), К-5, „Спровод америчких падобранаца из Ракове према Прањанима“, изјава Владимира Бошковића, земљорадника из Ракове.

[39] Радоје Вукчевић, „Американци на Равној Гори“, *Гласник Српског историјско-културног друштва „Њеиш“*, 3, јуни 1959, 83.

Оно што је поуздано, после бежања испред немачке потере која је стигла у Ракову и Враниће, јесте да су двојица америчких авијатичара били код куће Бошка Шибалића из Пријевора, где су се налазили и 11. јула 1944. године⁴⁰, а потом су пребачени према Прањанима. Неколико авијатичара из ове групе боравило је и у кући Војислава Илића из Миоковаца.⁴¹ Сећања савременика говоре да су Немци у потери за авијатичарима дошли и до домаћинства Шибалића у Пријевору.⁴²

Авијатичар који је погинуо, Томас Ловет, касније је сахрањен у Ракови. Војници ЈВУО успели су пре доласка немачких снага да из авиона узму осам митраљеза, нешто муниције и санитарски материјал. Један авијатичар је са собом понео и радио-станицу. Немци су убрзо дошли до олупине, демонтирали уништени авион и одвукли га у Чачак, а пре тога су наредили да се сахрани погинули авијатичар.⁴³ Иначе, Немци су у лето 1944. године у чачанском крају издали наредбу којом се забрањује пљачка оборених авиона, као и покварених моторних возила.⁴⁴

Оборени авион Б-24 имао је серијски број 42-78348.⁴⁵ Амерички авијатичари давали су својим летелицама и посебна имена. Авион који је пао у Ракову носио је назив „Нема досаде“ („Never a Dull Moment“).⁴⁶ Име је асо-

[40] МИАЧ, Фонд ратних дневника из НОБ-а, Ратни дневник Секуле Кујунџића из Пријевора, 45.

[41] Милош Тимотијевић, „Мисија 'Halyard' у чачанском крају (6). Спасавање посаде авиона Б-24 који је пао у село Ракову“, *Чачански глас*, 23. август 2019, 22.

[42] Милослав Самарџић, *Разјевори са равногорцима 1* (Крагујевац : Погледи; Чачак : Легенда, 2011), 15.

[43] МИАЧ, АВИИ-преписи, ЧА, К-1, Ф-IV, рег. бр. 349.

[44] МИАЧ, ГП, К-666, бр. 3273/44.

[45] Детаљан извештај о паду америчких авиона налази се у извештајима „Missing Air Crew Reports“ (MACR), NARA архиве (National Archives and Records Administration), која је доступна на сајту fold3.com. [у даљем тексту само: MACR 6865 (42-78348)] Иначе у овом извештају који има 19 страна, грешком су додати и листови (13. и 14. страна) борбене мисије која је 29. маја 1944. године бомбардовала Беч, а која је пала недалеко од Задра.

[46] Миодраг Д. Пешић, *Ојерација Ваздушни мост* (Крагујевац : Погледи, 1997), 104; Aleksandra Rebic, „Remembering a Tireless Warrior - Major Richard L. Felman U.S.A.F.“, у: <http://www.generalmihailovich.com/2011/11/remembering-tireless-warrior-major.html> (приступљено 27. 6. 2019).

цирало на „посао“ који су обављали, али и на назив истоименог америчког филма (комедије) из 1943. године.

Авион Б-24 био је једна је од најважнијих борбених летелица Другог светског рата. Американци су направили око 18.400 комада овог авиона упечатљивог изгледа. Распон крила износи 33,53 m, дужина 20,47 m, а ширина 5,49 m. Празан авион био је тежак 17.236 kg, опремљен за борбу 25.401 kg, а максимална тежина износила је 32.295 kg. На висини од 7.620 m надморске висине или 25.000 ft (фита), досезао је брзину од 467 km/h. Овај авион максимално је могао да се подигне до 8.534 m надморске висине (28.000 ft), а борбени радијус био му је 2.735 km (1,700 миља). Б-24 имао је 10 митраљеза калибра 5.0 in (12,7 mm) и могао је да понесе 5.805 kg бомби. Према летним и борбеним карактеристикама био је испод Б-17, осим по брзини, па је био лакша мета за непријатељску противваздушну одбрану и ловачке авионе.⁴⁷

Као што је наведено и извештају Штаба капетана Раковића авион који је пао у Ракову припадао је 15. ваздухопловној армији (15th AF, Group 98 bombardment, Squadron 415 bombardment), групи којом су командовали потпуковник Marshal Gray и мајор Roland W. Bergermeyer.⁴⁸

Према сећању Ричарда Фелмана посада овог авиона пробудила се у својој бази 9. јула 1944. године у 03.00 изјутра. Потом су добила борбени задатак за тај дан - бомбардовање рафинерија нафте у Плоештију. Авијатичаре су упозорили да ако морају да искоче из летелице изнад Југославије, одмах потраже Титове партизане. Према Фелмановим сећањима постојала је прича да четници савезничким авијатичарима „секу уши“, а потом их предају Немцима. После доручка и депоновања личних ствари од вредности и идентификационог материјала обавештајном одељењу,

авијатичари су полетели у 05.13 часова. На задатак је кренуло укупно 250 летелица Б-17 и Б-24.⁴⁹ Према званичном извештају полетели су из Бриндизија.⁵⁰

Временске прилике биле су добре. Бомбардовање циљева у Плоештију извршено је у 09.30 пре подне са 7.000 метара надморске висине (23.000 ft). Међутим, бомбардере су у повратку напали немачки ловци. Према изјави посаде бомбардер је оборио немачки ловац Ме-109 (Messerschmitt BF 109). Оштећена летелица пала је 9. јула 1944. године у 11.32 пре подне.⁵¹ Сећања Ричарда Фелмана говоре да је бомбардер Б-24 напало чак 15 ловаца Ме-109 на тремећи Румуније, Бугарске и Југославије.⁵² Тренутно доступни подаци говоре да је амерички авион митраљеском ватром оборио немачки ловац типа Messerschmitt BF 109G-6 којим је управљао пилот наредник (Feldwebel) Helmut Patzelt из јединице JG 51/III Stab.⁵³

Према детаљнијем извештају у питању је авион Messerschmitt Bf 109G-6s из једнице II./JG 51, који је у 10.10 полетео са аеродрома Радомир у Бугарској правцем према Нишу, где је са другим немачким ловцима чекао америчке авионе који су се враћали са бомбардовања Плоештија. Немачки ловци напали су америчке бомбардере недалеко од Чачка. Према исказу пилота Хелмута Пацелта, он је Б-24 (B-24G-15-NT) оборио у 11.47. часова. Као место пада нетачно је означено Ариље.⁵⁴

Приближавање немачког ловца касно је уочено, јер је митраљезац Карл Валпуск мислио да је у питању амерички ловац П-51. Он је био „придошлица“ међу авијатичаре, јер је пре тога радио као интелегентски наредник у бази. Јавио се за борбене задатке како би се што пре

[49] Миодраг Д. Пешић, *н. г.*, 105.

[50] MACR 6865 (42-78348).

[51] MACR 6865 (42-78348).

[52] *Рогољуб или издajник...*, 351.

[53] http://www.joebaugher.com/usaf_serials/1942_4.html; http://www.cieldegloire.com/jg_051g.php (приступљено 21. 6. 2019).

[54] *Messerschmitt Bf 109 : the Yugoslav Story : operational Record 1939-1953. 1* (Belgrade : Jeroplan Books, 2016), 137.

[47] <http://www.aviation-history.com/consolidated/b24.html> (приступљено 19. 6. 2019).

[48] MACR 6865 (42-78348).

вратио кући. Међутим, није прошао основу обуку која је подразумевала препознавање непријатељских авиона у ваздуху. Немачки ловац је митраљеском паљбом одломио реп америчком бомбардеру Б-24, убрзо су отпали и велики делови крила и трупа, а резервоар се пробушио. Труп авиона ускоро је био пун горива, тако да је посада брзо искочила из летелице којој је претио пожар.⁵⁵

Детаљан извештај о летелици и посади даје и све серијске бројеве, од авиона, преко мотора, до митраљеза. Био је то авион В-24G, серијски број 42-78348 који је имао четири четрнаестоцилиндрична мотора типа R-1830-65 компаније Pratt & Whitney, следећих серијских бројева: (a) RP-432401, (b) BP-432562, (c) CP-304311, (d) BP-432654. Авион је имао и осам митраљеза Browning Cal 50 M2, следећих серијских бројева: (a) 1248864, (b) 985655, (c) 1248897, (d) 1248775, (d) 1249387, (e) 1248916, (f) 985175, (g) 1249327.⁵⁶

Летелица која је пала у Ракову произведена је у Даласу (Тексас) у фабрици *Nort American, Dallas*. Направљено је свега 38 комада авиона типа „В-24G-15”.⁵⁷ Према извештају ЈВУО наоружање је извучено из олупне и однето пре доласка Немаца. Касније, када је генерал Михаиловић 1. септембра 1944. наредио општу мобилизацију и напад на Немце, четници су у борбама користили и митраљезе скинуте са америчких авиона. Зна се да су током борби са Немцима код Кадине Луке у близини Љига употребљавали ово оружје. Иначе, четници су у то време још очекивали искрцавање западних савезника на Балкан.⁵⁸

Посада авиона који је пао у село Ракова код Чачка

Посада бомбардера Б-24 броји 10 људи, али на овом лету био је придодат и фотограф

[55] Миодраг Д. Пешић, *н. г.*, 106-107.

[56] MACR 6865 (42-78348).

[57] Steve Birdsall, *Log of The Liberators: An Illustrated History of the B-24* (Garden City, New York: Doubleday & Company, INC, 1973), 312.

[58] *Родољуб или издајник...*, 435-460.

са задатком да сними бомбардоване циљеве.⁵⁹ То је разлог што је авион 42-78348 имао 11 чланова посаде за које су познати идентификациони бројеви, адреса становања и особа за контакт у њиховим домовима у Америци.⁶⁰

1. Пилот: Mato, Paul F., поручник (Second Lieutenant), број: 0-818184
Особа за контакт у САД: Mrs Theresa K. Mate (мајка)
Адреса: First Street South (1st St. SO) Connellaville, Pennsylvania
2. Копилот: Kidd, James I. Jr., потпоручник (First Lieutenant), број: 0-823386
Особа за контакт у САД: Mrs Mary B. Kidd (мајка)
Адреса: 50 Marshall St. Medford Massachusetts
3. Навигатор: Felman, Richard L., Second Lieutenant, број: 0-709320
Особа за контакт у САД: Mrs Dora Felman (мајка)
Адреса: 1746 Andrews Avenue, Bronx, New York City, New York
4. Бомбардер: Munn, Kenneth, поручник (Second Lieutenant), број: 0-709952
Особа за контакт у САД: Mr Elite K. Munn (отац)
Адреса: Winston, Missouri
5. Инжењер и митраљезац: Pritchett, Leonard E., наредник (Technical sergeant), број: 38426660
Особа за контакт у САД: Mrs Opal O. Pritchett (мајка)
Адреса: Route One (Rt# 1.) Box 29, Spur Texas
6. Радио-оператер и митраљезац: Meyer, Israel, наредник (Technical sergeant), број: 6880123
Особа за контакт у САД: Mrs Ralph Meyer (брат)
Адреса: 32 Landfield Avenue, Monticello, New York

[59] Миодраг Д. Пешић, *н. г.*, 111.

[60] MACR 6865 (42-78348).

7. Помоћник радио-оператера и митраљезац: Angleberger, Preston D., наредник (Staff sergeant) број: 33732211
Особа за контакт у САД: Mrs Emma V. Angleberger (мајка)
Адреса: 7 Hamilton Avenue, Frederick Maryland
8. Митраљезац: Walpusk, Carl J., наредник (Staff sergeant) број: 33756988
Особа за контакт у САД: Carrie O. Walpusk (мајка)
Адреса: Jenners, Pennsylvania
9. Митраљезац: Lovett, Thomas P., наредник (Staff sergeant) број: 31371531
Особа за контакт: Mrs Catherine Lovett (мајка)
Адреса: 32 Windmare Road, Dorchester, Massachusetts
10. Помоћник инжењера и митраљесца: Astifan, Carl J., наредник (Staff sergeant) број: 32939478
Особа за контакт у САД: Mr Lous Astifan (отац)
Адреса: Route Number Three (Rt # 3.) Watertown, New York
11. Митраљезац куполи: Hodgson, Roland M., наредник (Staff sergeant) број: 35552993
Особа за контакт у САД: Mrs Anna A. Mishler (мајка)
Адреса: Box 66, Syracuse, Indiana

Према извештајима авијатичара из других авиона који нису погођени (инжењер Robert B. Snyder, Technical sergeant; митраљезац James A. Curtiss, Staff sergeant), летелица 42-78348 је после напада немачких ловаца изашла из формације осталих бомбардера. Из ње је најпре искочило осам авијатичара, нешто касније још један чији се падобран отворио веома близу тла, док се авион брзо у спиралу стрмоглавио ка земљи.⁶¹ Очевици нису уочили скок десетог авијатичара.

Првих осам чланова посаде искочило је са 5.000 метара надморске висине (16.500 ft), копилот 10 минута касније са 2.400 (7.500 ft), а пилот са 2.300 (7.500 ft). У авиону је остао

[61] MACR 6865 (42-78348).

митраљезац Thomas P. Lovett који је погинуо. Посада је била уверена да је он већ у авиону био рањен, јер и поред позива других авијатичара није хтео да напусти летелицу, већ је и даље пуцао у немачке ловце. Он није био неискусан, јер је пре тога имао 20 мисија. Када је пронађено његово тело на тлу, биле су видљиве велике ране нанете митраљеским мецима, што су посведочили припадници ЈВуО и сељаци који су први стигли до обореног авиона. Тело је пронађено на око 120 метара (400 ft) од олупине. Према изјави сељака, коју су пренели амерички авијатичари, немачки војници шутирали су Ловетово беживотно тело, а потом су узели и понели са собом његове идентификационе предмете.⁶²

Томас Ловет је сахрањен по православном обреду недалеко од места пада авиона. Сахрани су присуствовали војници ЈВуО и много мештана из околних села. Изнад гроба постављен је крст са Ловетовим именом и адресом становања, с тим да је оригинални латинични натпис дословно транскрибован у ћирилицу (слово по слово). Цео догађај снимео је чачански фотограф Александар Ацо Симић.⁶³ Иначе, организовање јавних сахрана погинулих америчких авијатичара била је уобичајена пракса ЈВуО, као и снимање таквих догађаја.

Потом су Ловетовој породици преко евакуисаних авијатичара послате фотографије са сахране. Касније, када се Џејмс Кид (један од чланова посаде) вратио у Америку, он је после 18 месеци посетио Ловетову породицу и саопштио детаље у вези са сахраном. За тачно место где се налази Ловетов гроб породица је по Кидовом савету требало да се обрати Ђури Ђуровићу и Саву Шибалићу, члановима ЈВуО, као и „једном православном свештенику” из Чачка.⁶⁴ После рата тело је ексхумирано и однето у Америку.

[62] MACR 6865 (42-78348).

[63] *Албум српских чейника генерала Драже Михаиловића у 1.000 слика*, пр. Милослав Самарџић (Крагујевац: Погледи, 1998), 342.

[64] MACR 6865 (42-78348).

Ричард Фелман (1921-1999)

У посади авиона Б-24 која се спустила у околину Чачка 9. јула 1944. године био је и Ричард Фелман, човек који је после Другог светског рата у САД имао истакнуту улогу у чувању сећања на савезништво са ЈВУО. Ричард Л. Фелман родио се 29. маја 1921. године у јеврејској породици настањеној у Бронксу у Њујорку. Његов отац Давид рођен је у Америци, а мајка Дора била је имигранткиња из Пољске. Робертов старији брат Ирвин рођен је 1915. године. Када је почео Други светски рат, Ричард Фелдман се пријавио као добровољац у ваздухопловство САД. Према његовом сећању пријаве су примане у Улици Вајтхол бр. 39 у Њујорку. Ваздухопловни питомац постао је 24. јула 1942. године. На његову одлуку да се добровољно пријави у војску пресудан утицај имала је певачица Дајана Шор и тада популарна песма „Он има два сребрна крила” (*Dinah Shore, „He Wears A Pair Of Silver Wings”*), која је романтично приказивала живот авијатичара. После завршене обуке Фриман је чин потпоручника добио 4. фебруара 1944. године. На ратиште у Европи кренуо је са својом групом авијатичара у пролеће исте године из Вестовер базе у Масачусетсу (*Westover Air Force Base*). Најпре су стигли у базу Мичел у Њујорку (*Mitchel Air Force Base*), где су добили нови Б-24 бомбардер. Потом су допутовали до базе Морисон у Флориди (*The Air Transport Command’s Morrison Field*), где им је уручено запечаћено наређење које нису смели да отворе док не полете. Убрзо су сазнали да су распоређени у 98. бомбардерску групу 15. ваздухопловне армије у Италији. Лет до Европе организован је преко Кариба, Бразила, Западне Африке, Туниса, да би на крају слетели у град Леће у јужној Италији.⁶⁵

Потом су се ређали многи задаци, летови и бомбардовање циљева изнад Румуније,

[65] Миодраг Д. Пешић, *н. г.*, 103; Aleksandra Rebic, „Remembering a Tireless Warrior - Major Richard L. Felman U.S.A.F.”, *у:* <http://www.generalmihailovich.com/2011/11/remembering-tireless-warrior-major.html> (приступљено 27. 6. 2019).

Немачке, Југославије, северне Италије, јужне Француске, Аустрије, Мађарске. За око два месеца Фелман је имао 23 борбена лета. Када се падобраном спустио у Србију, требало је, по савету који је добио од команде, да потражи партизане. Међутим, њега су прихватиле снаге ЈВУО генерала Михаиловића и српски сељаци. Пријатељски пријем оставио је снажан и непролазан утисак на Фелмана. Приликом спуштања на тло он је повредио ногу, па је током једномесечног боравка увек добијао помоћ. За своје војничке заслуге током евакуације добио је и медаљу „Пурпурно срце”.⁶⁶

Његова сећања су много пута коришћена и садрже низ информација које се могу поделити у историјски тачне исказе и непоуздане и нетачне метафоре које су за циљ имале да осликају снагу, храброст и пожртвованост ЈВУО генерала Михаиловића. Фелман је своја сећања на боравак у Србију, српске сељаке, ЈВУО и генерала Михаиловића записао и штампао. Његова књига „*Mihailovich and I*”, објављена је најпре 1964, а друго издање имала је 1986. године.⁶⁷

Фелман је током једномесечног боравка на подручју од Чачка до Прањана упознао Драгишу Васића и његову супругу која је говорила енглески језик. Информације које даје о њима су тачне, као и подаци о сахрани Томаса Ловета, митраљесца авиона Б-24, који је остао у летелици. Ту је и низ података о оскудној исхрани домаћег становништва, неизбежном фолклорном детаљу везаном за шљивовицу и искреном жртововању српских сељака да упркос сиромаштву најбољом храном, пажњом и ангажовањем помогну у сакривању Американаца. Фриман је са великим пијететом увек сведочио о гостопримству Срба, потом учешћу у заједничким молитвама,

[66] Миодраг Д. Пешић, *н. г.*, 104, 108; Aleksandra Rebic, *н. г.* (приступљено 27. 6. 2019).

[67] *Mihailovich and I : у сѝомен ђенерала Драђе*, by Richard L. Felman (Milwaukee, WI : Neven Publishing, 1964); Richard L. Felman, *Mihailovich and I : у сѝомен ђенерала Драђе* (Milwaukee : Neven, [1986]); <http://www.generalmihailovich.com/2008/04/mihailovich-and-i-by-richard-l-felman.html> (приступљено 3. 7. 2019).

наводи примере диверзија снага ЈВуО, па и једну епизоду у којој се сусреће у кафани са немачким официром, што је био ризичан подухват због његовог јеврејског порекла и припадности америчкој војсци.

Међутим, наводи о ултиматуму немачког команданта из Чачка који је од ЈВуО тражио да му се предају амерички авијатичари, за сада немају историјску потврду у документима. Податак да су Немци потом спалили цело једно село и поубијали становништво јер војска генерала Михаиловића није хтела да им преда авијатичаре, није истинит. Током јула 1944. године у чачанском крају Немци нису спаљивали села и масовно убијали људе. Највероватније да су у питању информације које у Фелман чуо о терору Немаца и Бугара током 1943. године у околини Чачка. Током боравка у западној Србији могао је да види и попаљена села попут Миоковаца или да чује приче о Петровској блокади из јула 1943. године. Немци су тада заиста убијали сељаке, а потом узимали таоце које су касније стрељали.⁶⁸

Међутим, у време када су амерички авијатичари боравили у западној Србији, такве репресалије нису примењиване. Фелман је заправо настојао да нагласи жртвовање ЈВуО и српског народа у акцији спасавања авијатичара, при чему нису жалили ни животе многих људи у настојању да помогну западним савезницима у време када их они одбацују и подржавају искључиво Тита. Наравно, може се поставити и питање да ли је Фелман после рата намерно обликовао своје исказе тако да буду подршка интересима генерала

Михаиловића, да ли су му такве погрешне информације намерно презентоване када је боравио у Србији или једноставно није разумео да су Немци и Бугари у чачанском крају масовно палили села и убијали цивиле прогонећи ЈВуО 1943, а не 1944. године.

Можда је у питању само начин да се истакне позитивна улога генерала Михаиловића, без обзира да ли су његове снаге и цивили страдали приликом немачких репресалија 1944. или неке друге године. Циљ сведочења авијатичара који су били укључени у процес одбране генерала Михаиловића у САД 1946. године може се свести на настојање да се снаге ЈВуО прикажу и прихвате као савезничка војна формација која се много пута жрвовала за интересе Америке. Тачна хронологија историјских догађаја у таквим исказима није била у првом плану.

Иста критика важи и за Фелманове наводе о грађанском рату партизана и ЈВуО, проблем контаката са окупатором (Фелман одлучно одбија тврдње да су снаге ЈВуО сарађивале са Немцима, јер то није доживео док је боравио у Србији) које су прожете пристрасним прочетничким ставовима и антикомунистичком хладноратовском реториком. Међутим, Фелманова сећања у вези са поправком аеродрома у Прањанима, односом српских сељака према авијатичарима, организацијом и самим чином евакуације којим је командовала ЈВуО поклапају се са доживљајима других учесника ове операције и могу се сматрати истинитим.

Суштина Фелманових сећања може се видети из његовог осврта на Драгишу Васића који му је саопштио да је српски народ почашћен присуством америчких авијатичара и да се радује сваки пут када на небу види бомбардере који лете да униште заједничког непријатеља. Генерал Михаиловић и његова војска приказани су као једина легална герилска формација коју су западни савезници жртвовали због спољнополитичких интереса: „Како су Савезници после

[68] Погледати публикације: Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Зајамњена прошлост: историја равнојораца чачанског краја. Књ. 3, Ајонија и слом: рајне 1944. и 1945. године* (Чачак: Међуопштински историјски архив; Краљево: Народни музеј, 2004); Милош Тимотијевић, *Звонко Вучковић: рајна биографија (1941-1944): расиправа о проблемима прошлости и садашњости* (Београд: Службени гласник, 2015); *Рајна 1943. година: репресалије окупајора и оружани сукоби у ужићком, чачанском и јодсуворборском крају: зборник саопштења са првој Меморијала Драгишина Кујовића и његових талаца (Гојна Гора, 27. јул 2013)* [ур. Миливоје Трнавац] (Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја, 2017).

Техеранске конференције учинили уступак Стаљину и признали Тита, обуставили су сваку помоћ Михаиловићу. Све је то учинио положај ђенерала Михаиловића тежим, али је он, без обзира на то, наставио борбу. Није се више борио против немачког завојевача, већ против много боље наоружаних партизана.”⁶⁹

За разлику од веома „распричаних” мемоарских записа и каснијих интервјуа новинарима, Фелманови званични искази ваздухопловним властима САД после евакуације из Прањана веома су штурни (Escape Statement, Richard Felman). У њима нема било каквих детаља којих се касније радо сећао.⁷⁰

Заправо, улога Ричарда Фелмана постала је значајна тек при повратку у САД, када је постао неуморни борац за признање доприноса ЈВУО и генерала Михаиловића у борби против нацизма, посебно у светлу истоветних вредности које су имали са западним савезницима. Генерал Михаиловић је за Фелмана био прави народни вођа који је подигао устанак против окупатора, трпео губитке у борби са бројним непријатељима не жалећи жртве и који се храбро одупирао увођењу комунизма у Југославију. То је и био разлог што је 25. марта 1946. године одлучио да протествује због хапшења генерала Михаиловића у Југославији, под оптужбом да је био издајник и савезник окупатора. Његово лично искуство, као и искуство многих других савезничких авијатичара говорили су супротно. Тако је Фелман 31. марта 1946. године покренуо кампању за ослобођење Михаиловића у часопису „Џорнал Америкен” који је гајио антикомунистичке ставове. Гостовао је и на радио-програмима и са неколико својих познаника основао Национални комитет америчких авијатичара за помоћ ђенералу Михаиловићу и српском народу који се сарађивао са Комитетом за одбрану Драже Михаиловића. Ускоро им се јавило 300 авијатичара

које су спасиле снаге ЈВУО. Фелман је са још 20 ратних другова 28. априла 1946. кренуо у Вашингтон како би покренули кампању да се Михаиловићу поштено суди у Југославији. Потписана је и Резолуција америчких авијатичара, а потом је образована и Истражна комисија (17. мај 1946) која је испитивала случај генерала Михаиловића и његову улогу у Другом светском рату. Међу њима је било пуно људи који су били код ЈВУО током рата. Америчка администрација није званично подржала ову иницијативу, тако да напори америчких авијатичара нису постигли циљ. Режим Јосипа Броза Тита није се обазирао на неформалне пристиске из иностранства, па је Михаиловић осуђен на смрт и стрељан.⁷¹

Упечатљивост Фелманових сећања, упорност и дуготрајност његових напора да се генерал Михаиловић ослободи оптужби за колаборацију и издају, условили су да његове импресије из рата постану захвалне за обликовање у публицистици. Тако је Ричард Фелман у документарној и романсираној повести спасавања и евакуације америчких авијатичара из Србије 1944. године, под називом „500 заборављених” аутора Грегори А. Фримена, постао један од најважнијих актера историјских збивања у операцији „Халијард”.

Ричард Фелман је наставио каријеру у америчком војном ваздухопловству и после 1945. године и учествовао је и у рату у Кореји. Пензионисао се 1968. у чину мајора. Никада није престао да се бори за став да су ЈВУО и генерал Михаиловић били савезничка војска која је неправедно одбачена упркос великим жртвама у борби против нацизма. Он је 1968. године био међу покретачима иницијативе да се у Вашингтону подигне споменик Дражи Михаиловићу јер је спасао много америчких живота. Слична иницијатива покренута је и 1975, коју је Фелман поновио и 1976/1977. године. Отпор режима социјалистиче Југославије таквим намерама

[69] Миодраг Д. Пешић, *н. г.*, 109.

[70] Најсрдачније захваљујем господину Милошу Бојанићу на уступљеном документу о Ричарду Фелману.

[71] *Рогољуб или изгајник...*, 4-39; Миодраг Д. Пешић, *н. г.*, 122-131.

био је велики, а САД нису желеле да ремете своју спољнополитичку оријентацију, па је намера да се Дражи подигне споменик у Вашингтону изостала.⁷²

Акција која је обухватала удружења авијатичара које су спасиле снаге ЈВуО од првог дана имале су помоћ српске исељеничке заједнице у САД и Српске православне цркве, затим једног броја конгресмена и сенатора, као и истакнутих јавних личности. Чување успомене на Михаиловића и његову војску имало је своје успоне и падове у перцепцији јавности Америке, чија је званична администрација подржавала режим Јосипа Броза Тита и његових наследника све до пада комунизма у Европи, јер је социјалистичка Југославија била супротстављена СССР-у. Интереси спољне политике били су приоритетнији од иницијатива за успостављање „вредности западног друштва“, „људских права“ и утврђивања „историјске истине“.

Политичари који нису били део званичне администрације нису имали такве обавезе и обзире. Карактеристичан је и став „осведоченог антикомунисте“ Роналда Регана док је био гувернер Калифорније и водио кампању за председнике изборе, које је добио 1979. године. Реган је исказао поштовање генералу Михаиловићу 8. септембра 1979. године у форми писма Комитету калифорнијских грађана који чувају успомену на генерала Михаиловића. За њега је одбацавање Михаиловића и ЈВуО била издаја и бесмислено жртвовање „храброг саборца“.⁷³

Постепено прихватање генерала Михаиловића као америчког савезника на нивоу званичне политике САД

[72] Marcia Christoff Kurapovna, *Shadows on the Mountain The Allies, the Resistance, and the Rivalries That Doomed WWII Yugoslavia* (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, 2010), 270-272; Aleksandra Rebic, *н. г.* (приступљено 27. 6. 2019).

[73] Грегори А. Фриман, *500 заборављених: неусјеричана њрича о људима који су све ризиковали у највећој мисији сјасавана у Друјом свешском рату* (Београд: Evro-Giunti, 2009), 321-322.

настављено је после Титове смрти (1980), али је тај процес успорен после насилног распада Југославије 1991. године услед противљења Хрвата и других етничких група, што је условило одбацавање идеје да се Дражи у Вашингтону подигне споменик. Фелман је све до своје смрти 13. новембра 1999. године био везан за српску заједницу у Америци, укључујући и некадашње четнике (војвода Ђујић) који су га више пута одликовали.⁷⁴

Ричард Фелман, Ник Лалић и Чарл Дејвис поново су посетили Прањане и Равну гору 13. маја 1995, што је била прилика да поштоваоци наслеђа ЈВуО обележе 50 година од победе над фашизмом, а амерички авијатичари да се сусретну са мештанима који су им помогли у евакуацији 1944. године. На тај начин је у Србији први пут јавно обележено сећање („слављење“) на операцију „Халијард“.⁷⁵ Било је то управо у време када су америчка и НАТО авијација у Босни бомбардовала положаје Војске Републике Српске око Сарајева.⁷⁶

Нова традиција добила је државну форму 12. септембра 2004. године, када је постављено прво обележје на Галовића пољани у Прањанима у присуству тадашњег министара одбране државне заједнице Србије и Црне Горе (СЦГ) Првослава Давинића и министра иностраних послова СЦГ Вука Драшковића, представника америчке амбасаде у Београду, авијатичара и чланова ОСС-а који су учествовали у евакуацији 1944. године (Роберт Вилсон, Клер Масгров, Артур Џибелијан и Џорџ Вујиновић).⁷⁷

[74] Aleksandra Rebic, *н. г.* (приступљено 27. 6. 2019).

[75] Ружица Ранитовић-Јовић, „Американци и Срби на Равној гори: морали смо мало плакати“, *Српска реч*, 22. мај 1995, 11-18.

[76] Filip Švarn, „Srbija i NATO (4). Ratno krštenje u Bosni i Hercegovini“, *Vreme*, 15. јул 2010. (<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=940707> - приступљено 3. 2. 2020).

[77] Иван Рајовић, „Шездесет година после највеће операције спасавања pilota током Другог светског рата: падају лажи о Дражи“, *Српска реч*, 15. септембар 2004, 8-12.

Ратно савезништво и култура сећања

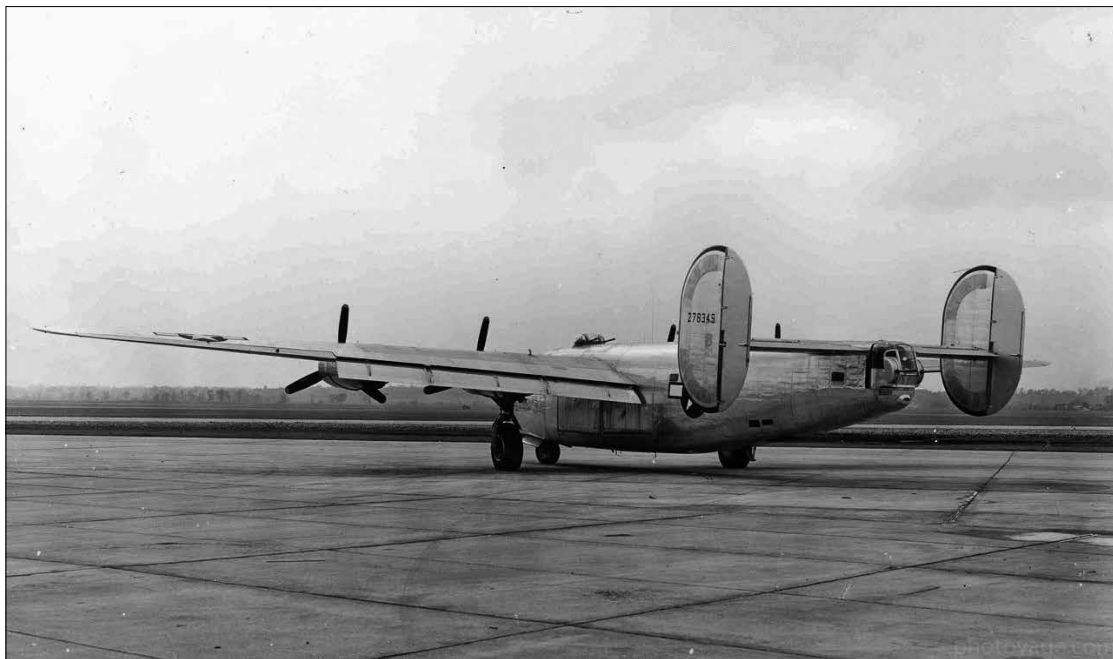
Конструисање сећања и „јавне историје“ једним делом јесте спонтани процес везан за појединце, групе, заједнице и њихову потребу да се сећају прошлости на најразличитије начине. Међутим, у модерним друштвима утицај државе има пресудну улогу на званично памћење. Произвођење сећања или заборављања јесте конститутивни елемент званичне репрезентативне културе, при чему би увек требало имати на уму да без свести о ономе што се заборавља није могуће схватити ни оно што се памти. На тај начин се изабрани догађаји производе у „знамените“, да би се накнадном промишљеном акцијом увели у заједничко сећање.⁷⁸

Када је у питању операција „Халијард“ вишедеценијска истрајна борба српске равноргорске емиграције у САД и преживелих авијатичара које је спасила ЈВУО, условила је стварање нове традиције која се у модерно доба проширила и у савременој Србији. Истакнуту улогу у уобличавању те традиције имао је Ричард Фелман, чији се авион срушио у Ракови код Чачка.

Живи сведоци „историје“ понекад су једни начин да се друштво супротстави хегемонској меморијској култури у садашњости, што је било карактеристично за епоху социјализма. Зато је усмена историја била важна за обликовање сећања на блиску прошлост, иако није поуздана, јер памћење увек пролази кроз „филтер“, тако да осим заборава многих детаља сећања често садрже податке из неких других извора. То је и оквир у коме би требало читати сећања Ричарда Фелмана која нису увек сагласна историјској истини.

Стварни историјски догађаји у вези са дејством америчке авијације имали су снажан учинак на све савременике који су, у зависности од својих политичких и идеолошких становиштима, имали селективно памћење. У питању је традиција која се још увек уобличава и која није добила званичну репрезентативну државну форму. Зато је важно да се поуздана историјска знања рационално презентују, посебно у светлу чињенице да је српско друштво у ближој и даљој прошлости имало тешке војно-политичко-идеолошке сукобе и сучељавања, како унутар себе, тако и са другим државама, посебно САД.

[78] Мирослав Тимотијевић, *Таковски усџанак – српске Цвеји: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној полицији званичне репрезентативне културе* (Београд: ИМС: ФФБ, 2012), 86-88.

Тий авиона „Авио В-24Г-15-НТ“ йосле изласка из фабрике

ЈВУО И АМЕРИЧКИ АВИЈАТИЧАРИ : ПРИМЕР СПАСАВАЊА И ЕВАКУАЦИЈА ПОСАДЕ АВИОНА Б-24 ЛИБЕРАТОР
КОЈИ ЈЕ ПАО У СЕЛО РАКОВА ПОРЕД ЧАЧКА

Амерички авиони Б-24 бомбардују Плоешти у Румунији

Амерички авиони Б-24 бомбардују Плоешти у Румунији

Сахрана миџраљесца Томаса Ловеџа

Ојело Томасу Ловеџу

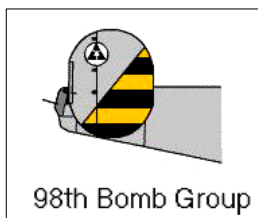
Ричард Фелман

Књига Ричарда Фелмана „Михаиловић и ја”

Амблем 98. бомбардерске групе

Означавање „реја” авиона Б-24 у 98. бомбардерској групи

Амблем 98. бомбардерске групе који ушиван на авијацијарске јакне

Амблем 15. ваздухопловне армије

Извори и литература

Необјављени архивски извори:

Међуопштински историјски архив Чачак

АВИИ-преписи, четничка архива

Градско поглаварство Чачак (1941-1944)

Мемоарска грађа за Срез љубићки (1938-1945)

Фонд ратних дневника из НОБ-а, Ратни дневник Секуле Кујунџића из Пријевора

Фонд рукописа хроника села, Милован и Миленка Јешић, *Хроника Пријевора и Видове*

National Archives and Records Administration

Missing Air Crew Reports (fold3.com)

Објављена архивска грађа:

Родољуб или издајник : случај ђенерала Михаиловића : зајисници и извештај Истисражне комисије Комишета за њраведно суђење Дражи Михаиловићу (Станфорд : Хуверов институт, [1978])

Штампа:

Vreme (2010)

Српска реч (1995, 2004)

Чачански глас (2019)

Литература:

Албум српских чејшника ђенерала Драже Михаиловића у 1.000 слика, пр. Милослав Самарџић (Крагујевац : Погледи, 1998)

Birdsal Steve, *Log of The Liberators : An Illustrated History of the B-24* (Garden City, New York : Doubleday&Company, INC, 1973)

[Војанић Милош], *Halyard Mission : Roster of Evacuated Airmen*, у: <https://www.halyardmission.org/history>

Бојанић Милош, „Број настрадалих цивила у савезничком бомбардовању Србије 1943-44. године: доступни подаци, процене и анализа”, *Јужорски зајис : шемајски зборник* (Крушевац, 2018), 139-150.

Бојанић Милош, „Евакуација савезничких авијатичара од стране ЈВУО. Мисија „Халијард” по америчким и немачким изворима”, *Браничевски гласник 10* (Пожаревац, 2016), 195, 210-212.

Вељановић Зоран, *Бомбардовање Суботице 1944. : њрилој за исџорију бомбардовања и разарања Србије у Друџом свешском рату: архивска грађа и извори* (Нови Сад : Мало историјско друштво; Суботица : Клуб љубитеља лепих уметности Aliass, 2010)

Volzer Majkl, *Pravedni i nepravedni ratovi: moralni argument sa istorijskim primerima* (Beograd : Službeni glasnik, 2010)

Вукчевић Радоје, „Американци на Равној Гори”, *Гласник Српској исџоријско-кулџурној друштва Њеџош 3*, јуни 1959, 81-93.

Вучковић Звонко, *Сећања из раџа* (Крагујевац : Погледи, 2001)

Давидовић Горан, Тимотијевић Милош, *Зајамњена њрошлосџ : исџорија равноџораца чачанској краја. Књ. 3, Аџонија и слом : рајне 1944. и 1945. године* (Чачак : Међуопштински историјски архив ; Краљево : Народни музеј, 2004)

Davis Richard G., *Bombing the European Axis Powers A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939-1945* (Alabama : Air University Press, 2006)

Динчић Александар, „Англоамериканци у лесковачком и врањском округу и спасавање ваздухопловаца (1941-1944)”, *Лесковачки зборник LVII* (Лесковац, 2017), 238-258.

Kalvokorezi Piter, Vint Gaj, *Totalni rat* (Beograd : Rad, 1987)

Karakaš Obradov Marica, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u drugom svjetskom ratu : saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku : 1943-1945.* (Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2008)

Крејаковић Силвија, Бережнов Александар, „Савезничко бомбардовање 1944 : Краљево, гомила рушевина – масовна гробница”, *Наша њрошлосџ 15* (Краљево, 2014), 137-171.

Kurapovna Marcia Christoff, *Shadows on the Mountain The Allies, the Resistance, and the Rivalries That Doomed WWII Yugoslavia* (Hoboken, New Jersey : John Wiley & Sons, 2010)

Markovich Slobodan G., „Dr. Djura Djurović. A lifelong opponent of Yugoslav communist totalitarianism”, *Balkanica 43* (2012) 273-323.

Маслар Славко, *Зајисци из грађанској рајна 1941-1951* (Београд : Српска реч, 2002)

Matteson Thomas T., *An analysis of the circumstances surrounding the rescue and evacuation of allied aircrewmen from Yugoslavia, 1941-1945. resarc report* (Maxwell Air Force Base : Alabama, USA, 1977)

Mahoney Kevin A., *Fifteenth Air Force against the Axis Combat Missions over Europe during World War II* (Lanham; Toronto; Plymouth : The Scarecrow Press, Inc., 2013), 1-7.

Messerschmitt Bf 109 : the Yugoslav Story : operational Record 1939-1953. 1 (Belgrade : Jeroplan Books, 2016)

Миловановић Михаило Кале, Брковић Петар С., *Село Вранићи код Чачка* (Чачак : П. Брковић : М. Миловановић, 2006)

Mihailovich and I : у сјомен ђенерала Драже, by Richard L. Felman (Milwaukee, WI : Neven Publishing, 1964)

Павловић Војислав Г., *Од монархије до републике. САД и Југославија (1941-1945)*, (Београд : СЛЮ; Бања Лука : Глас српски, 1998)

Пешић Миодраг Д., *Операција Ваздушни мост* (Крагујевац : Погледи, 1997)

Прибићевић Адам, *Мој животи* [Б. м. : б. и., 1981]

Рајна 1943. година : репресалије окупајора и оружани сукоби у ужичком и јосуборском крају : зборник саопштења са првој Меморијала Драјушина Кујовића и његових талаца (Гојна Гора, 27. јул 2013), [ур. Миљивоје Трнавац] (Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2017).

Rebic Aleksandra, „Remembering a Tireless Warrior - Major Richard L. Felman U.S.A.F.”, у: <http://www.generalmihailovich.com/2011/11/remembering-tireless-warrior-major.html>

Ристовић Милан, „Између 'жртве у крви' и најважнијег 'савезничког доприноса' : Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)”, *Токови историје 1* (Београд, 2017), 11-46.

Самарџић Милослав, *Разговори са равнојорцима 1* (Крагујевац : Погледи; Чачак : Легенда, 2011)

Самарџић Милослав, *Сјашавање савезничких њилоша. Мисија „Халијарг” - највећа акција сјашавања оборених*

њилоша у Друјом свейском рају (Краљево : Алиса Пресс, 2009)

Stanković Đorđe, „Savezničko bombardovanje Nezavisne Države Hrvatske (1943-1945) : (istoriski stereotip i istvarnost”, *Tokovi istorije 1/4* (2001), 77-86.

Станковић Ђорђе, „Ревизионисти" и савезничко бомбардовање Београда 1944. године”, *Војно-историјски гласник 1/2* (2006), 131-146.

Terzić Milan, „Jugoslovenska kraljevska vlada, general Dragoljub Mihailović i savezničko bombardovanje ciljeva u Jugoslaviji 1942-1944. godine”, *Tokovi istorije 1/2* (2005), 81-111.

Тимотијевић Милош, *Звонко Вучковић : рајна биографија (1941-1944) : расјава о њроблемима њрошлости и садашњости* (Београд : Службени гласник, 2015)

Ђировић Слободан, *Гружа у чејиницима : 1944-1952. Књ. 2, На ѡрају злочина* (Крагујевац : Нови Погледи, 2002)

Ford Kirk, *OSS and the Yugoslav Resistance 1943-1945* (College Station : Texas A & M University Press, 1992)

Фриман Грегори А., *500 забораљених : нејспричана ѡрича о ѡудима који су све ризиковали у највећој мисији сјашавања у Друјом свейском рају* (Београд : Evro-Giunti, 2009), 321-322.

History of the MAAF1. September 1944 – 1. May 1945 ([S.l.] : Headquarters Mediterranean Allied Air Forces, 1945)

Интернет извори:

<http://15thaf.org/index.htm>; <http://www.2ndbombgroup.org/15thAirForce.htm>

https://www.armyaircorpsmuseum.org/wwii_15th_Air_Force.cfm

<http://www.aviation-history.com/consolidated/b24.html>

http://www.joebaugher.com/usaf_serials/1942_4.html

**THE YUGOSLAV ARMY IN THE HOMELAND AND AMERICAN PILOTS: EXAMPLE OF RESCUE
AND EVACUATION OF THE CREW OF THE AIRCRAFT B-24 LIBERATOR WHICH CRASHED
IN THE VILLAGE OF RAKOVA NEAR ČAČAK**

A great operation of rescue and evacuation of American pilots involved in the Halyard Mission from improvised airports in Pranjani, Koceljeva and Boljanići was realized thanks to the commitment of the Yugoslav Army in the Homeland, general Mihailović and Serbian peasants. The crew of a downed plane parachuted in the vicinity of Čačak. Among the American aviator was Richard Felman (1921-1999), a man who, after the World War II played an important role in safeguarding the memory of the alliance with the Yugoslav Army in the Homeland. His memories have been used many times and they contain a number of information which can be divided into historically true statements and unreliable and inaccurate metaphors intended to depict the courage and sacrifice of the general Mihailović, the general of the Yugoslav Army in the Homeland. It is about the destiny of the crew of the B-24 aircraft No 42-78348 nicknamed "Never a Dull Moment" from the 15th Air Force (15th AF, Group 98 bombardment, Squadron 415 bombardment), which crashed in the village of Rakova on 9 July and was then evacuated from Pranjani on 10 August 1944.

Miloš TIMOTIJEVIĆ, PhD

**L'ARMÉE YOUGOSLAVE EN PATRIE ET LES AVIATEURS AMÉRICAINS: EXEMPLE
DE SAUVETAGE ET D'ÉVACUATION DE L'ÉQUIPAGE DE L'AVION B-24 LIBÉRATEUR
QUI TOMBA DANS LE VILLAGE DE RAKOVA, PRÈS DE CACAK**

La grande action de sauvetage et d'évacuation des aviateurs en mission „Halyard” avec des aéroports improvisés à Pranjani, Koceljevo et Botanici fut effectuée grâce à l'héroïsme de l'Armée yougoslave en Patrie (JVuO), du général Mihailovic et des campagnards serbes. L'équipage d'un des avions anéanti descendit avec des parachutes dans les alentours de Cacak. Parmi les aviateurs américains fut également Richard Felman (1921-1999), un homme qui, après la Deuxième guerre mondiale, posséda dans les États-Unis un rôle exemplaire concernant les Mémoires sur l'alliance avec la JVuO. Ses Mémoires furent plusieurs fois utilisés et contiennent une suite d'informations qui peuvent être partagées dans des énonciations historiques exactes et incertaines et de fausses métaphores qui eurent pour but de dépeindre la force, le courage et l'héroïsme de la JVuO du général Mihailovic. Il est question de la destinée de l'équipage de l'avion B-24 n°42-78348 qui portait le surnom de „Jamais de moment ennuyeux” de la 15ème Armée de l'air (15ème AF, Groupe de bombardement 98, Escadron de bombardement 415), qui tomba dans le village de Rakova le 9 juillet, puis fut évacué de Pranjani le 10 août de l'année 1944.

Milos TIMOTIJEVIC, Dr